

KINH TẾ SỐ VÀ KINH TẾ PHI CHÍNH THỨC

TS. Lê Đăng Doanh *

Tóm tắt: Bài viết giới thiệu về kinh tế số như một xu thế phát triển tiên bộ trong nền kinh tế của thế giới hiện đại, nêu các thí dụ về thực trạng của kinh tế số hiện nay ở các nước và Việt Nam. Tác giả đặc biệt nhấn mạnh tầm quan trọng phải nhận thức rõ về kinh tế số, có biện pháp quản lý phù hợp để thúc đẩy kinh tế số phát triển và để kinh tế số đóng góp xứng đáng cho tăng trưởng kinh tế và giải quyết các vấn đề xã hội.

Từ khóa: Kinh tế số, kinh tế phi chính thức, kinh tế điện tử, kinh tế chia sẻ, kinh tế tạm thời.

Abstract: The article introduces the digital economy as a trend of progressive development in the modern world economy, and also gives some examples of the current situation of digital economy in other countries and in Vietnam. The author especially addresses the importance in the clear awareness of the digital economy, taking appropriate management measures to promote the development of digital economy and to enable the digital economy to make a worthy contribution to the economic growth and to deal with social issues.

Keywords: Digital economy, informal economy, electronic economy, shared economy, temporary economy.

Nền kinh tế số (digital economy) kết nối sâu rộng qua công nghệ thông tin đã tạo điều kiện thuận lợi chưa từng có cho lao động và việc làm mới, giao dịch, thương mại, tạo cơ hội để người dân bình thường có thể tiếp cận thuận lợi nhất việc làm trong và ngoài nước, sản phẩm, dịch vụ, mở ra rất nhiều hình thức làm việc, trao đổi hàng hóa mới, mở ra khả năng tiếp cận công việc, buôn bán xuyên biên giới chưa hề có trước đây. Nền kinh tế tự do hay kinh tế tạm thời (gig economy) là một ví dụ, theo đó người lao động có thể ký hợp đồng lao động tạm thời, thực hiện những công việc ngắn hạn, như tư vấn, dịch thuật, lái xe cho Uber hay Grab,... Theo Cơ quan Lao động Mỹ, tỷ lệ người làm việc tự do như vậy ở Mỹ đã lên đến 34% tổng số lao động (2017)

và dự báo có thể sẽ tăng lên đến 42% vào năm 2020. Ưu điểm của mô hình làm việc này là người lao động không phải đi đến nơi làm việc, tránh kẹt xe, ô nhiễm không khí khi phải đi đến nơi làm việc, tiết kiệm thời gian và chi phí vận chuyển, có thể chủ động lịch làm việc, thậm chí có thể cùng một lúc làm được nhiều việc theo những hợp đồng khác nhau. Nơi ký hợp đồng cũng tiết kiệm được chi phí văn phòng và trả tiền công thấp hơn so với lao động dài hạn như trước đây. Không ít lao động có trình độ chuyên môn sinh sống ở Việt Nam hiện nay đang tham gia buôn bán chứng khoán ở Mỹ và thị trường chứng khoán toàn cầu, làm việc cho các công ty tư vấn hay phần mềm ở Pháp hay Nhật, được trả tiền qua ngân hàng điện tử.

* Chuyên gia kinh tế cao cấp

Cũng đã xuất hiện nhiều dạng mua bán, trao đổi hàng hóa, sản phẩm, dịch vụ như kinh tế chia sẻ (sharing economy), như cùng đi chung xe ô tô để đi làm, sử dụng tã lót hay đồ chơi trẻ em khi con cái đã lớn và không còn cần dùng nữa, hay cho thuê phòng khách ở theo dạng homestay qua môi giới của Airbnb, v.v. Airbnb xuất hiện năm 2008, đến nay đã có mặt trên 190 nước, 34.000 thành phố với số khách lên đến 60 triệu người. Ở Việt Nam, theo thông tin của ngành du lịch, hiện đã có hơn 16.000 phòng cho thuê theo ứng dụng này tại Hà Nội và TP Hồ Chí Minh. Số phòng này tương đương với tổng số phòng của hệ thống khách sạn 2-4 sao của TP Hồ Chí Minh và đang tiếp tục tăng lên nhanh chóng.

Những hình thức khác cũng đã xuất hiện, như kinh tế hàng đổi hàng (barter economy), nơi người dân có thể trao đổi hàng hóa ngang giá, hay kinh tế quà biếu (gift economy), khi người dân có thể cho một số sản phẩm hay vật phẩm của mình mà không yêu cầu phải trả tiền, thù lao hay hứa hẹn bất kỳ sự trả ơn nào trong tương lai.

Cơ quan thuế kiểm soát và thu thuế như thế nào đối với các hình thức lao động hay trao đổi nói trên (trừ kinh tế quà biếu) là một thách thức không nhỏ cho nhiều nền kinh tế, kể cả những nước phát triển. So với những cá nhân và doanh nghiệp đăng ký và nộp thuế theo luật, những người lao động tự do theo gig economy hay cho thuê phòng theo Airbnb được quản lý và nộp thuế ra sao nếu chưa có quy định pháp lý về nghĩa vụ đăng ký? Câu hỏi đặt ra là ở đây có hình thành một mảng kinh tế phi chính thức hay chưa và nếu có xuất hiện thì trách nhiệm thuộc về cơ quan nào?

Rõ ràng nền kinh tế số đang tạo ra những cơ hội mới đầy triển vọng và cũng đặt ra những vấn đề mới cần giải quyết kịp thời.

Theo Tạp chí Forbes, nền kinh tế số toàn cầu đang có tốc độ phát triển nhanh chóng với giá trị khoảng 3.000 tỷ USD, chiếm tỷ trọng 3,8% nền kinh tế toàn cầu vào năm 2016 [1]. Sự phát triển kinh tế số còn thể hiện ở việc có khoảng 200 thành phố trên toàn thế giới dự kiến xây dựng thành phố thông minh. Dự báo đến năm 2020, tổng thị trường thành phố thông minh toàn cầu ước đạt 1.500 tỷ USD, chiếm 38% tỷ trọng của kinh tế số toàn cầu, tập trung chính ở các lĩnh vực chính phủ điện tử, năng lượng thông minh và y tế.

Theo thông tin từ Google và Temasek, nền kinh tế số của khu vực ASEAN đã có những đột phá trong những năm gần đây và đặc biệt là trong năm 2017. Tốc độ tăng trưởng của nền kinh tế số khu vực ASEAN năm 2017 đã vượt kỳ vọng với tỷ lệ tăng trưởng hàng năm đạt 27%/năm và đạt mốc 50 tỷ USD, chiếm khoảng 2% GDP của khu vực (dự kiến sẽ đạt 6% GDP vào năm 2025) [2]. Đóng góp vào sự tăng trưởng này là các ngành, như du lịch trực tuyến, thương mại điện tử, phương tiện truyền thông và giải trí trực tuyến, đặt xe trực tuyến,...

Với tổng dân số hơn 90 triệu người, với hơn 58 triệu người dùng internet, hơn 125 triệu thuê bao di động, hơn 3.000 doanh nghiệp đổi mới sáng tạo, nhiều doanh nghiệp thành công trong công nghệ thông tin, công nghệ phần mềm, ứng dụng công nghệ số (như FPT, DTT, Viettel,...), Việt Nam đang được đánh giá là một trong những quốc gia có tiềm năng lớn để phát triển nền kinh tế số. Tại Việt Nam, xu thế “số hóa” đã xuất hiện ở hầu hết mọi lĩnh vực, từ thương mại, thanh toán cho đến giao thông, giáo dục, y tế,... Nhiều doanh nghiệp Việt đã bắt đầu tham gia vào thương mại điện tử (Vuivui.com, Tiki.vn,...), các nền tảng thanh toán trung gian

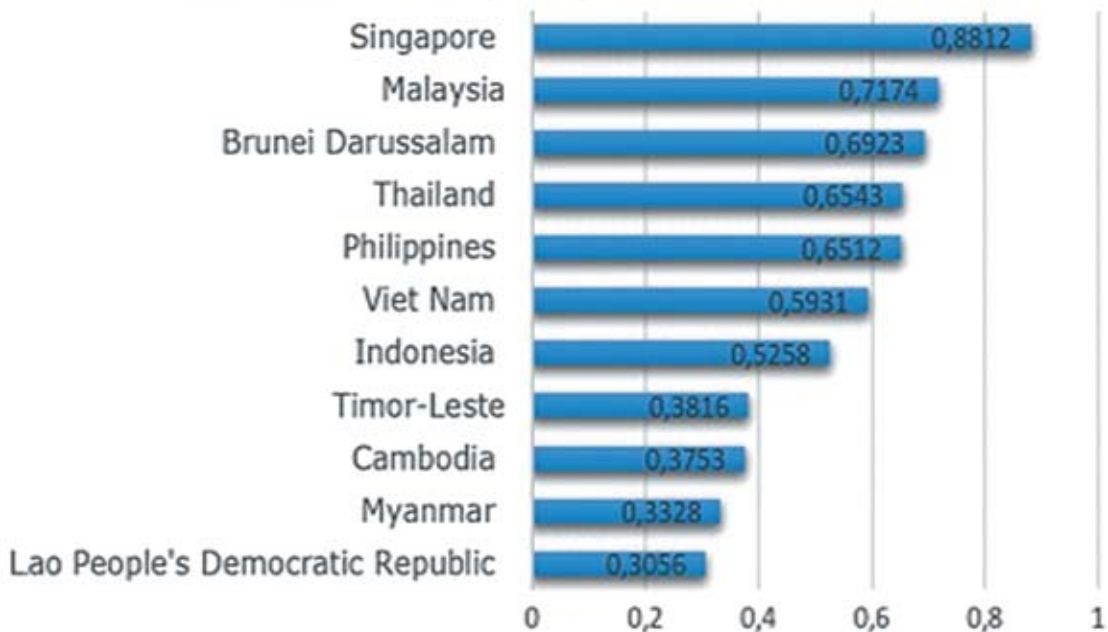
bằng công nghệ QR Code, ví (123Pay và ZaloPay của ZION, Momo, Webmoney, Payoo...), mạng xã hội (Zalo), thiết bị IoT (máy bán nước, máy bán bánh pizza tự động tích hợp giải pháp thanh toán điện tử cho máy bán hàng VPOS), thanh toán trực tuyến của các ngân hàng,...

Tỷ trọng thương mại điện tử trong tổng số doanh số thị trường bán lẻ của Việt Nam chiếm 3,6%. Đây là con số khiêm tốn so với mức trung bình của khu vực Châu Á - Thái Bình Dương (14,5%).

Tuy vậy, xếp hạng của Việt Nam trong nền kinh tế số chưa cao. Theo xếp hạng Chỉ số phát triển số hóa (Digital Evolution Index-DEI) của Trường đại học Tufts thuộc Đại học Harvard (Mỹ), Việt Nam đạt 2,19/5 điểm, xếp thứ 48 trên 60 nền kinh tế [6]. Cơ quan Xếp hạng Chính phủ điện tử của Liên Hiệp Quốc UNPAN xếp Việt Nam hạng 89/193 nền kinh tế năm 2016 và tăng một bậc, lên 88/193 năm 2017.

Trong ASEAN, xếp hạng của Việt Nam như sau:

Chỉ số phát triển CPĐT (EGDI) 2018 của các nước ASEAN

Rõ ràng, bộ máy quản lý Nhà nước của chúng ta đã chậm so với sự phát triển của công nghệ và sự năng động của nền kinh tế hội nhập sâu vào kinh tế khu vực và thế giới. Đó chính là kẻ hở để một số loại hình của nền kinh tế số có thể trở thành một bộ phận mới của mảng kinh tế phi chính thức vốn đã chiếm tỷ lệ cao về lao động và GDP của nền kinh tế truyền thống, dẫn đến bất công trong xã hội, làm tăng thêm chênh lệch giàu nghèo.

Nền kinh tế số có làm tăng thêm khu vực

kinh tế phi hình thức ở Việt Nam hay không?

Để phát triển nền kinh tế số một cách chính quy, hợp pháp, nhà nước cần xây dựng kịp thời môi trường pháp lý phù hợp cho nền kinh tế số và giao dịch điện tử. Một khung pháp lý bao quát nền kinh tế số sẽ giúp thúc đẩy quá trình chuyển đổi từ nền kinh tế truyền thống sang nền kinh tế số diễn ra một cách mau chóng và thuận lợi hơn. Khung pháp lý cơ bản có thể gồm luật về văn bản điện tử, luật giao dịch điện tử và luật chữ ký số, để tạo điều kiện nhà

nước quản lý được giao dịch điện tử. Chính sự chậm trễ của khung pháp lý về các hoạt động kinh tế số đã tạm thời đẩy các hoạt động này sang khu vực phi chính thức, làm cho cơ quan thuế phải truy thu. Càng chậm trễ thì hoạt động kinh tế số tăng nhanh như vũ bão sẽ bị rơi vào khu vực kinh tế phi chính thức nhiều hơn ngoài ý muốn của những cá nhân và thể nhân tham gia vào các hoạt động này.

Văn phòng Chính phủ vừa có văn bản báo cáo Ủy ban Thường vụ Quốc hội, cho hay năm 2017 ngành thuế đã triển khai rà soát các cá nhân kinh doanh qua mạng xã hội, nhưng chưa kê khai, nộp thuế. Cụ thể, ngành thuế Hà Nội đã rà soát, thu thập cơ sở dữ liệu của 13.422 chủ tài khoản trên mạng xã hội có hoạt động quảng cáo, bán hàng qua mạng, trong đó 1.950 cá nhân đã đăng ký và được cấp mã số thuế để kê khai, nộp thuế. Cục thuế TP. Hồ Chí Minh cũng đã gửi 13.145 giấy mời với trên 15.297 website và tài khoản Facebook do cơ quan thuế thu thập được tới các tổ chức, cá nhân có kinh doanh thương mại điện tử. Tại Đà Nẵng, ngành thuế đã rà soát 11.072 chủ tài khoản; Khánh Hòa có 6.729 chủ tài khoản; Nghệ An có 3.545 chủ tài khoản trên mạng xã hội có hoạt động quảng cáo, bán hàng qua mạng. Chính phủ đã có kế hoạch xây dựng Chính phủ điện tử, thúc đẩy mạnh mẽ quá trình chuyển đổi này.

Một thách thức khác là an ninh, bảo mật mạng. Hệ thống hạ tầng kỹ thuật, trình độ công nghệ còn nhiều bất cập mà hệ quả trực tiếp là kinh tế số dựa trên nền tảng Internet vẫn chứa đựng nhiều nguy cơ về bảo mật, an toàn thông tin, tính riêng tư của dữ liệu. Khi kỹ thuật số trở nên phổ biến, doanh nghiệp sẽ gặp khó khăn trong việc ngăn chặn và giải quyết vấn đề tấn công qua mạng. Bài học ngày

20/7/2018 của Singapore khi hệ thống Chính phủ điện tử y tế SingHealth bị tin tặc tấn công, lấy cắp 1,5 triệu hồ sơ bệnh án và đơn thuốc của 160.000 bệnh nhân, kể cả của Thủ tướng Lý Hiển Long [5], là một ví dụ đắt giá. Sau đó, Chính phủ Singapore đã phải thiết lập hai mạng lưới riêng biệt, ngăn cách tin tặc tiếp cận được với hệ thống mạng của Chính phủ.

Một trở ngại nữa là thủ tục rườm rà, chồng chéo và phi chính thức cao trong triển khai thương mại điện tử như giấy phép, điều kiện kinh doanh, chi phí hải quan, kho vận còn cao, song chất lượng chưa tương xứng so với nhiều nước trong khu vực đã hạn chế sự phát triển của thương mại điện tử ở Việt Nam. Bên cạnh đó, việc xây dựng lòng tin của người tiêu dùng vào mua sắm trực tuyến, giao hàng qua bưu điện còn thấp cũng hạn chế sự phát triển của hình thức này.

Tổ chức Lao động quốc tế ILO đã dự báo 86% lao động dệt may và da giày của Việt Nam có nguy cơ mất việc làm do ứng dụng người máy và các doanh nghiệp giảm sử dụng lao động giản đơn [3]. Nhà nước phải thuyết phục, tạo điều kiện, khuyến khích hàng triệu người lao động từ thành thị đến nông thôn học tập suốt đời, sẵn sàng học một nghề mới, chấp nhận công việc khác, hợp tác với những cộng sự đến từ nước khác. Hệ thống giáo dục sẽ phải phát triển để thực hiện nhiệm vụ khổng lồ này; thị trường lao động sẽ phải điều chỉnh. Cho đến nay vẫn chưa ngã ngũ người máy là “thiên thần cứu tinh hay ác quỷ” đối với người lao động và có nên đánh thuế người máy hay không. Nếu không đạt được đồng thuận xã hội, tạo việc làm mới cho những lao động mất việc vì người máy, xung đột xã hội sẽ khó tránh khỏi và lao động phi chính thức sẽ tăng lên.

Khả năng thích ứng với nền kinh tế số của doanh nghiệp Việt Nam còn hạn chế,

đặc biệt là các doanh nghiệp nhỏ và vừa (SMEs). Khu vực này có nhiều hạn chế về trình độ quản trị, tiếp cận nguồn vốn và công nghệ để hiện đại hóa và mở rộng sản xuất kinh doanh thông qua nền kinh tế số.

Thói quen sử dụng tiền mặt thay vì chi trả qua mạng thanh toán điện tử bắt nguồn từ thiếu lòng tin vào chất lượng và an toàn của dịch vụ. Báo cáo của tổ chức GPFI (Global Partnership for Financial Inclusion) về “Số hóa và tính phi chính thức” tại Hội nghị G20 của 20 nền kinh tế lớn nhất thế giới diễn ra ở Argentina tháng 11/2018 đã được chuẩn bị với đề nghị số hóa mạnh mẽ các quan hệ tài chính của cá nhân và SMEs nhằm giảm mạnh tỷ lệ kinh tế phi chính thức trong nền kinh tế. Báo cáo kiến nghị cần nhanh chóng gộp tối đa các cá nhân và thể nhân vào hệ thống tài chính số hóa, đẩy lùi khu vực tài chính phi chính thức mà không cần kiểm soát hành chính các hoạt động đó, như đăng ký hợp đồng lao động, v.v. [4]. Báo cáo đề xuất nhiều biện pháp, như sớm số hóa hệ thống chứng minh cá nhân và đăng ký thể nhân, thực hiện rộng khắp hệ thống thanh toán số qua mạng, nâng cấp hệ thống cung cấp thông tin kinh tế - xã hội cho toàn thể dân chúng trong xã hội, tăng cường bảo vệ sự an toàn tài chính của người dân trong

giao dịch mua bán,... Báo cáo cũng kiến nghị thực hiện giáo dục đào tạo cho mọi người dân về kinh tế số, khắc phục tình trạng “mù kinh tế số”.

Nền kinh tế số hoạt động xuyên biên giới. Các cơ quan nhà nước, tài chính Việt Nam phải hợp tác, trao đổi thông tin với các cơ quan tương đương của các nước liên quan để thực hiện quản lý phù hợp với nền kinh tế số. Đó thực sự là một cuộc chuyển đổi có tính cách mạng của toàn thể nền kinh tế và xã hội để không còn chỗ hổng cho khu vực kinh tế phi chính thức xuất hiện trong nền kinh tế số. Nhận thức đúng những cơ hội và thách thức, tạo điều kiện thuận lợi nhất để phát triển mạnh mẽ nền kinh tế số đồng thời cũng kịp thời hạn chế khả năng một bộ phận của nền kinh tế số rất hiện đại và đầy hy vọng này chậm hay chưa được kiểm soát, bị rơi vào kinh tế phi chính thức, bị quy chụp hay hạn chế không cần thiết.

Rất mong Việt Nam sớm tiếp cận với những nhận thức này để ngăn chặn nguy cơ một bộ phận chưa được kiểm soát của nền kinh tế số rơi vào khu vực kinh tế phi chính thức truyền thống trước đây ngoài ý muốn của những người tham gia vào nền kinh tế số này./.

Tài liệu tham khảo

1. Forbes Việt Nam. *Tăng trưởng kinh tế toàn cầu*. <https://forbesvietnam.com.vn/tin-cap.../kinh-te-viet-nam-tang-truong-tren-7-4001.htm...>
2. *Kinh tế ASEAN năm 2017: tăng trưởng là xu thế chủ đạo*. www.sggp.org.vn/kinh-te-asean-nam-2017-tang-truong-la-xu-the-chu-dao-365613.html
3. *Lao động dệt may, da giày đối diện nguy cơ mất việc*. <https://thitruong.nld.com.vn/cong-doan/lao-dong-det-may-da-giay-doi-dien-nguy-co-mat-vi...>
4. *Những điều cần biết về Hội nghị thượng đỉnh G20 2018*. <https://tintucvietnam.vn>thegioi>
5. *Tin tức tấn công Singapore và bài học cho Việt Nam*. enternews.vn/tin-tac-tan-cong-singapore-va-bai-hoc-cho-viet-nam-132975.html
6. *Việt Nam hăng hái trong số hóa nền kinh tế*. vuducdam.org/viet-nam-hanh-hai-trong-so-hoa-nen-kinh-te.html